

VILNIUS UNIVERSITY
THE LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

AISTĖ PETRAUSKIENĖ

PLACES OF PARTISAN WAR:
MEMORIALISATION AND HERITAGISATION IN THE INDEPENDENT
LITHUANIA

Summary of Doctoral Dissertation
Humanities, History (05H)

Vilnius, 2017

The dissertation was prepared at Vilnius University in 2012–2016.

Scientific supervisor – Prof. Alfredas Bumblauskas (Vilnius University, Humanities, History – 05H)

The dissertation is being defended at the Council of the Scientific Field of History at Vilnius University :

Chairman:

Assoc. prof. Salvijus Kulevičius (Vilnius University, Humanities, History – 05H).

Members:

Assoc. prof. Arūnas Streikus (Vilnius University, Humanities, History – 05H),
Assoc. prof. Nerijus Šepetys (Vilnius University, Humanities, History – 05H),
Prof. Vygantas Vareikis (Klaipėda University, Humanities, History – 05H),
Prof. Gediminas Vitkus (Vilnius University, Social science, Political science – 02S).

The dissertation will be defended at a public meeting of the Council of the Scientific Field of History at Vilnius University at the Faculty of History (room 2011) at 3 p.m., on 31 March 2017.

Address: Universiteto g. 7, LT-01513, Vilnius, Lithuania.

The summary of the dissertation was distributed on the 1th of March 2017.

The dissertation is available for reading at the Vilnius University Library and on the Vilnius University website at: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

AISTĖ PETRAUSKIENĖ

PARTIZANINIO KARO VIETOS:
ĮAMŽINIMAS IR ĮPAVELDINIMAS NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE

Daktaro disertacijos santrauka
Humanitariniai mokslai, istorija (05H)

Vilnius, 2017

Disertacija rengta 2012–2016 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

Prof. dr. Alfredas Bumblauskas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05H)

Disertacija ginama Vilniaus universiteto Istorijos mokslo krypties taryboje:

Pirmininkas:

Doc. dr. Salvijus Kulevičius (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05H).

Nariai:

Doc. dr. Arūnas Streikus (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05H),

Doc. dr. Nerijus Šepetys (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05H),

Prof. dr. Vygantas Vareikis (Klaipėdos universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05H),

Prof. dr. Gediminas Vitkus (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, politikos mokslai – 02S).

Disertacija bus ginama viešame Istorijos mokslo krypties tarybos posėdyje 2017 m. kovo 31 d. 15 val. Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto 211 auditorijoje.

Adresas: Universiteto g. 7, LT-01513, Vilnius, Lietuva.

Disertacijos santrauka išsiuntinėta 2017 m. kovo 1 d.

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto bibliotekoje ir VU interneto svetainėje adresu: www.vu.lt/lt/naujienos/ivykiu-kalendorius

Relevance and novelty of the research. Places of the partisan war became especially important and significant during the period of the Lithuanian National Revival. At that time the public focus was on the search of bodies of the freedom fighters and memorialisation thereof. Subsequently, this work was overtaken by official authorities and today the public opinion is that the issue of memorialisation of the partisan war is to be dealt with mainly by relevant official authorities. However, the efforts to institutionalise the memorialisation process turned out to be rather fruitless. So far memorialisation is done mainly by means of personal initiatives to retrieve, foster and preserve the memory.

With the wave of emotions during the National Revival and the first years of the Restoration of Independence of Lithuania having slowed down, in-depth researches into the places of the partisan war and the heritagisation thereof became a relevant and integral part of researches into history of Lithuania of the 20th century. Professional archaeological surveys that were started in the partisan war places in 2010 revealed the importance of conducting examinations of such places.¹ Exploratory and investigative expeditions aim at extending and deepening the knowledge about the places of partisan war, finding the answers to the many yet unanswered questions about the number of bunkers and hiding-places and their installation, the networking of the partisans' liaisons and supporters, and exploring the setting of the birthplaces and residential places of the freedom fighters.

Though over two decades have passed since restoration of independence, the Lithuanian heritage protection authorities still do not have the guidelines providing for legal protection of partisan war places and describing the procedure for preservation and maintenance of such places. With the view to deal with this important issue, in 2014 the Department of Cultural Heritage (hereinafter the "Department") set up the Fifth Council for assessment of immovable cultural heritage. This Council was assigned with taking care of the places that have an exceptionally commemorative value. Having in mind the identified limited attitude towards partisan war places both in the public and among

¹ Petrauskas, G., Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio štabo bunkerio Daugėliškių miške tyrimai. *ATL 2010 metais*. 2011, p. 515–522; Vėlius, G., Lietuvos partizanų bunkerio Balandiškių kaime tyrinėjimai. *ATL 2010 metais*. 2011, p. 523–527; Vėlius, G., Partizanų vadavietės bunkerio Mėnaičių kaime tyrinėjimai. *ATL 2010 metais*. 2011, p. 527–531.

authorities, scientific researches play an important role in highlighting the significance and diversity of such places within the context of the modern times history.

The novelty of the thesis is also revealed by methodological access to the sources. In the thesis, the history of partisan war is viewed through *own* sources, i.e. the ones that were left by the partisans. The magnitude of complex researches reveals itself firstly from the practical aspect, but not theoretical. The references made to the work carried out in different science fields such as history, archaeology, sociology, political sciences, psychology etc., help to reveal the interdisciplinary characteristics of the research.

Proposition of the research is irregular, inconsistent and often contrary assessment of partisan war places by authorities and in the society. For many years marking of partisan war places was a matter of conspiracy, graves of partisans were visited in secret, and bunkers and underground hiding-places were masked with branches. Parents would secretly show these places to their children and grandchildren and tell them stories about the past war. Shortly after the events, the survivor partisans were showing these places to their supporters, thus striving to preserve the history of the freedom fights under occupation conditions. At the same time the Soviet regime devoted all efforts to delete all memories about the partisan war and deliberately were destroying memorable places where the war has been taking place. From a wider perspective, such destruction of places related to particular historical events is characteristic to many nations and states that have witnessed war or massacre.² However, the lengthy Soviet occupation in the East Europe prevented from smooth and consistent cognition of partisan war spread through the places where these events took place.

The public opinion that was prevailing during the Soviet era was significantly affected and changed by political transformation during the National Revival, but still the approach towards the partisan war places remained rather narrow. In the independent Lithuania that attitude was based on the cult of the casualties and praise of the sufferers and victims. In fact, this is a typical image of war among Lithuanians, originating from the heroic story about Pilėnai. In length of time, this image became the symbol of fight for freedom and independence. Motiejus Strykovskis (Maciej Strykowski), the writer

² Truc, G., Memory of places and places of memory: for a Halbwachsian socio-ethnography of collective memory. *International Social Science Journal*, 2011, vol. 62, p. 153.

inspired by the Renaissance spirit, praised the freedom ideals and justified suicide in the Christian society. During the interwar period, the story of Pilėnai was presented as a sample of sacrifice for the homeland.³ Actually, the names of Margiris, Margis and Pilėnai were often used as partisans' alias and were incorporated in the names of the units and parties participating in the war.⁴

Due to random selection of partisan war places by participants of the fights for freedom and their relatives, many of such places were eliminated from the memory and eventually the spread of the partisan war that has once existed has shrunk to several objects bearing individual memory. It was not possible anymore to make a coherent story, because the places which were usually of martyred nature, were linked not by a consecutive course of the event (leaving for partisan war → period of fighting → arrest/death), but by death, the dominant component of the event chain. As a result of such position, which was partially determined by political trauma during the Soviet regime, even today the assessments of partisan war made in the political, cultural and public environments are based on the stories about a heroic death, and most of the partisan war places that are currently protected by the state (actually 89%) are of martyred nature, i.e. places where partisans perished or were buried and their graves.

Today the official authorities which are in charge of memorialisation and heritagisation of partisan war places recognise this war and consider it to be the nation's fight for independence; they are developing the conception of history based on patriotic motives, but that conception is very formal one and defined by law provisions. The future professional and state-level policy on the history of the partisan war has to be shaped by joining various state and private initiatives. Only a consistent, but not sporadic, recognition of the past partisan war will allow creating a new attitude to the events that took place during the partisan war, which in turn will help to make a fresh interpretation of the fights for freedom.

The **object** of dissertation is the places of Lithuanian partisan war having the historic and/or memorial value that existed in 1944–1953. The thesis analyses the value

³ Baronas, D., Mačiulis, D., *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*. Vilnius, 2010, p. 157, 213, 298.

⁴ Petrauskienė, A., *Laisvės kovotojų prisiminimai: 1944–1953 m. partizaninio karo dalyvių vardynas*. *Acta Museologica Lithuanica*, 2015, t. 2, p. 299–300, 316.

of different partisan war places as well as wilful actualization of that value which is done by means of memorialisation and/or heritagisation carried out by the society and official authorities. In the present case memorialisation is directly related with the places as geographical units, and therefore other forms of memorialisation (such as museums, works of literature, films, street-names etc.) are not discussed in the dissertation.

The **goal** of dissertation is to thoroughly analyse the partisan war places and then reconstruct the restore partisan war spread. In order to achieve this goal, the following **tasks** are set:

1. To analyse the contribution of official and municipal authorities in memorialisation and heritagisation of partisan war places in 1990–2016;
2. To analyse the role of non-governmental organisations and social initiatives in the field of memorialisation of partisan war places;
3. To classify all partisan war places that are known today, identify and define their exact names, and present with ideas of how these places could be actualized;
4. On the basis of the obtained results of the research into partisan war places, to make a new interpretation of this war.

Research methods. In the thesis, the methods pertaining to liberal arts and social sciences were used, combined with each other, and their interdisciplinary was maintained. The empirical research into partisan war places is complemented and extended by the theoretical perspective of the culture of commemoration. The dissertation tries to find a link between theoretical works and empirical material, where data obtained during exploration are used to justify and illustrate the theoretical ideas.

With the view to define places of partisan war, method of fieldwork was employed. During the fieldwork, the method of non-structured and targeted interviews with contemporaries of the partisan war and initiators of the memorialisation was extensively used. Exploratory expeditions, which included measurement, description and photorecording of partisan war places also played an important role in the research work. The partisan war places were described in succession and the analytical descriptive method was used; also, each partisan war place was linked to other places, and the links between different partisan administrative structures and the persons acting therein were being sought.

Analysis of documents also played an important role in the research, because the state policy of memorialisation and heritagisation of partisan war must be analysed on the basis of legislative acts. Having combined the conclusions of this analysis and the results of fieldwork, recommendations addressed to the official authorities were produced and conclusions representing the matter of the research were drawn up.

Historical method was chosen to analyse the synthetic scientific interpretation of the *underground Lithuanian partisan state*. With the help of theoretical considerations, the author attempted to find symbolic manifestations of the partisan war in the modern public culture of commemoration.

Research sources and historiography. The first data group is comprised of the sources from the partisan war years. They all are linked by the historical time and space. The second large group of the sources used in this research is comprised of legislative acts which present the picture of how this phenomenon was manifesting itself and spreading in cultural, legal, and political forms in the independent Lithuania.

So far the partisan war has been investigated in Lithuania from a rather limited point of view; according to this view, the object under investigation and the knowledge sources are limited, and importance of the written documents is emphasized, meanwhile, the other data usually remains of the secondary importance. In these researches often the social and cultural context is not taken into consideration, persons, i.e. participants of the partisan war, are dissociated from the history of their afterward life, historical events and participating persons are analysed apart from the geographical places. The worst thing is that the conclusions are drawn up on the basis of not scientific means, but personal impressions, one's favour or hostility, or the data of only one group of sources. Such analyses are quite and the defined schemes of historic events are fragile. With the view to emphasize and show the necessity to conduct complex researches in this field, this thesis choses an alternative attitude to the sources of partisan war and creates a new four-part research model based on the written sources, oral history knowledge and archaeological/anthropological data about the partisan war places and objects.

In the thesis, the partisan war places are firstly viewed as a geographical space and the field of culture of commemoration. The historiography of researches is comprised of the scientific studies conducted by historians, archaeologists, sociologists, political

scientists, psychologists and art critics. Interdisciplinary access is the only reliable method allowing (re)construction of partisan war spread.

Theoretical models and the main definitions used in the thesis.

Memorialisation, heritagisation, the partisan war places and the landscape of the partisan war are the conjunctive concepts of the research, representing the matter of the research. The use of these and other definitions in the recent studies on the history of Lithuania, scientific publications, monographies and heritage protection is not yet clearly established and thus is often argued about. The time has come to unify the definitions describing the history of the partisan war, heritage, phenomena, cultural and social environment pertaining thereto, which are used in the spoken and written language, especially scientific works and heritage protection. Due to the shortage of the concepts defining the Lithuanian partisan war history, loan translation is used. Thus, the undergoing research also induces to look for words and concepts and their definitions anew.

Memorialisation and *heritagisation* are related with the culture of commemoration in the modern society. As historic events move away, the nation (or the part thereof) becomes concerned about preservation of the memory pertaining to the past time. This is how various forms of memorialisation occur, commemoration and holidays are arranged, which usually become a recurring ritual. These processes are usually analysed from the aspect of collective memory theory.⁵

According to the Dictionary of the Lithuanian Language, the word *to memorialise* (“*įamžinti*”) is derived from the primary form of the word without the prefix (“*amžinti*”) and has the meanings of „to make eternal” and “turn to the eternal”⁶. A thing becomes eternal when it is transferred from generation to generation, and is perpetually restored anew, and thus such thing oversteps the age limits of a single person and connects several generations instead. Therefore, memorialisation firstly manifests itself not through the eternal existence, but rather via human memory and wilful preservation thereof. The public memory is alive as long as there are people transferring and accepting that memory, and when a considered process of communication takes place.

⁵ Halbwachs, M., *On Collective Memory*. Chicago; London, 1996.

⁶ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I. A-B. Vilnius, 1968, p. 125

Furthermore, the known cases of *memorialisation* of the partisan war firstly emphasize the importance of preservation, but not the eternal existence. This is illustrated by Instructions to the Society of the Lithuanian Freedom Fighters Union dated 15 March 1949 that addressed the partisan leaders and provided for spiritual and social preparation of the fighters and the tasks and aims of society, which indicate that *the society shall develop activities, in order to **memorialise** the fight lead by the Sėjūdis and the epoch of that fight.*⁷

Though there are many different forms of memorialisation, from the general aspect they can be classified into two main groups. The first group encompasses cultural acts (songs, books, street-names, commemorations etc.), where focus is on the events and participants thereof. The other group of memorialisation forms covers the geographical space, where the main role is played by the location. Contrary to the first group, here the location is the central axis that preserves the memories of the past events and persons. According to the sociologist G. Truc, the memory lives as long as there is someone to take care of it, because otherwise the place of memory may become a dead phenomenon⁸.

A wilful protection and memorialisation of a place usually is done by visual means, or by planting of trees, and/or mounting of commemoration marks (crosses, monuments, memorials) and arranging Christian sanctification ceremonies pertaining thereto. Memorialisation of the place in such a way has dual importance. Firstly, the aim to give a sense to the place comes out. The place, the event that took place there and the people who have been acting there are given prominence, and the memory is activated. The initiators of memorialisation are concerned about preservation of the place. In the second case, a very important role is performed by communication. A commemorative mark becomes an intermediate between the place and its visitor. In this case the initiators seek to leave a message in the community or society's memory. The memory of the place is activated by a wilful community's aim to preserve the place, as well as among the individual persons having no direct links to the persons who have been acting in that

⁷ LYA, f. 3377, ap. 55, b. 220, l. 182

⁸ Truc, G., Memory of places and places of memory: for a Halbwachsian socio-ethnography of collective memory. *International Social Science Journal*, 2011, vol. 62, p. 153.

particular place, who from identity aspect perceive themselves as a part of that collective.⁹ The link between the latter and the place occurs as a memory-cognition.

Differently from the extended use of the concept of memorialisation, the term *heritagisation* (“*ipaveldinimas*”) is still discussed by the linguists. Its usage is limited, and it is more often used among the scientists working in the field of culture heritage. The concept of *heritagisation* was firstly introduced in the scientific literature by the cultural historian Rasa Čepaitienė, and was further developed by other cultural historian Agnė Vaitkuvienė.

The main segment of the word *heritagisation* is *heritage*. The interpretation of this word is discussed in detail and justified in the research of the linguist Jonas Klimavičius.¹⁰ Having analysed the difference between the legacy and heritage, architect Jurgis Bučas pointed out that *legacy is what is left for us by the past, whereas heritage is something that belongs to us lawfully, and heritage values are the things that we recognise as the matter of the culture*¹¹.

Studies in the field of heritage protection show that today the meaning of heritage is already defined and raises no further discussions. According to the traditional concept, a legacy becomes a heritage when one or another value is assigned to it, which is legalised by means of regulations set by the official authorities, i.e. when places and/or objects become a part of heritagisation [are inherited]. Even though the Lithuanian word “*paveldas*” (i.e. *heritage*) is associated with the word meaning “legacy”, these two words are connected only in part. Here an important role is played by political and statutory actions. However, the latest studies into the concept of heritage can both expand and even eliminate its boundaries, and attention is paid to the heritage of the minorities and non-dominant groups.

In the heritagisation process the central role is provided to the awareness of the events and people, and factographic component of authenticity prevails. Deliberately created rituals and the awareness are the means to revive the memory of particular place.

⁹ Safronovas, V., Lietuvos atminimo politikos tendencijos po 1990 metų. In: Nikžentaitis, A., sud., *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties kultūros transformacijos XX-XXI a. Lietuvoje*. Vilnius, 2011, p. 23.

¹⁰ Klimavičius, J., Žodžiai kryžkelėje. Paveldas ir veldinys; palikimas ir paminklas, palaikas. *Terminologijos vagos*, 1994, kn. 1, p. 8–17.

¹¹ Bučas, J., Kai kurie kultūros vertybių sampratos ir apskaitos klausimai. *Kultūros paminklai*, Nr. 1, 1994, p. 135.

In the current context of the heritage protection that memory is institutionalised and defined by laws. As a result, the awareness by performing heritagisation processes facilitates protection of the memory, whereas memorialisation helps to preserve the memory with the help of commemorative marks and rituals which convey the knowledge. Traditionally, the memory is fostered by private persons and public activists who are related to that memory, whereas the awareness, or the knowledge, is fostered by the official authorities. The memory and awareness are more likely to link the society to the state, rather than separate them.

Another important concept used in this research is *partisan war places*. The definition of a place in the context of heritage protection was analysed by R. Čepaitienė. Even though in different scientific and cultural fields the word *place* has a rather wide meaning, in this research it means a geographical unit having a historical story, whereas visual and/or emotional marks revive the memory of that place. Considering the human role in creation of such places, they are considered to be a part of the collective memory.

Deliberately selected places become a factor determining the collective memory; however, sociologists emphasize the importance of cognition of both territorial and symbolic location. Here the place of memory or the memory of place is being sought, or, in other words, one seeks to place a memory somewhere. Cognition of the place and telling of its story in the society depend on the needs and aims of the researcher; also, the connection between the researcher and the object under research as well as the personal researcher's experience play an important role. Interpretation of the place is closely related to the chosen method to cognize and perceive it. In the dissertation, in order to cognize the partisan war places and make scientific interpretation, the modern conflict archaeology was chosen; with the help of studying the concrete places, this method actualizes the historical story, and that story becomes a part of the public modern culture of commemoration.

The modern conflict archaeology covers the First and the Second World Wars, the Spanish Civil War, the Cold War, military dictatorships in the Latin America in the sixties-eighties of the 20th century and other military conflicts. Besides, studies are also carried out in the places of war and resistance (trenches, bunkers), in the buildings that have become the objects of war (e.g. schools, hospitals), and battles sites.

After half a century or even more, the occupied areas and the areas that were covered by the conflict zones may appear quite different and provide no reminders of the historical events. These areas are settled by new inhabitants, and the setting is often changed unrecognizably. Nevertheless, these places, despite the absence of visual marks, still are associated with material and non-material cultural heritage. The archaeological findings in these places allow setting the boundaries of the territory pertaining to the events, revive memories of the witnesses and inspire imagination of the young generation. In general, the object of the modern conflict archaeology is situated in the community's memory, and thus researches into conflicts of the 20th century are most relevant and most sensitive research field to the society. Great results have been achieved thanks to cooperation with the society, witnesses to the events who were able to show the places, identify the discovered findings and relate them to the historical figures.

In order to objectively cover the historical events in the public and academic domain, a balance must be found, and political powers cannot interfere with and influence the findings of the scientific researches. According to the archaeologist Gabriel Moshenska, researches into military conflicts in the 20th century decrease the gap between the local and national history.¹² Usually researches into modern conflict archaeology incorporate many sections of the society and are willingly joined by schools and museums. Therefore, the success of the research and significance and value of the place are determined both by scientific goals and the aim to use researches for the purpose of education. From a certain point of view, a local community becomes a part of the undergoing research; the members of the community participating in the research often rewrite local and personal historical stories.

Theoretical and methodical aspects of the modern conflict archaeology discussed above allow analysing the studies into partisan war places that are performed in Lithuania and make qualitative assessment. The first archaeological research of the Lithuanian partisan war places were performed after restoration of independence; for today, there have been over 30 research into the places evidencing the fights and deaths of the Lithuanian partisans carried out and documented. Most of these studies are related

¹² Moshenska, G., *Contested Pasts and Community Archaeologies: Public Engagement in the Archaeology of Modern Conflict*. In: Forbes, N., Page, R., Pérez, G., eds., *Europe's Deadly Century. Perspectives on 20th Century Conflict Heritage*. Swindon, 2009, pp. 73–76.

with the places of burial of the remains of the partisan war participants and partisans' bunkers.

Archaeological research methods provide with more possibilities to cognize the partisan war places. In the dissertation, these methods help to discuss the newly presented concept of *partisan war landscape*. The scientific concept of a landscape emerged in between the end of the 19th century and beginning of the 20th century, but the traditional (passive) meaning of the landscape started to change barely in the eighties of the 20th century, when researches were joined by anthropologists. Today various theoretical assessments of the landscape are made by experts of different science fields. The thesis does not aim at analysing different concepts of the landscape and, as it is based on the empirical data, it refers to the insights of several landscape anthropology and archaeology theoreticians. The British anthropologist Eric Hirsch in the introductory section of the book "The Anthropology of Landscape. Perspectives on Place and Space" points out that landscape should be interpreted as a cultural process which can be understood by making references to the fieldwork, descriptions of places and interpretations.¹³ The importance of fieldwork is also highlighted in the collection of articles by the US anthropologists Pamela J. Stewart and Andrew Strathern "Landscape, memory and history: anthropological perspectives".¹⁴ Recording of a place is an integral part of the archaeological concept of the landscape.

With division of the space in Europe in the 20th century having turned to long lasting military activities, the signs of conflicts started to emerge in the country's landscape. The battles and fighting that took place during the First and the Second World War amended the maps of many countries. Archaeologist Gillian Carr distinguishes *landscapes of occupation* as a separate type of conflict landscapes. Being restricted by new authorities and the military, the landscape submits to the new conditions brought by occupation and changes people's lives. Landscapes of occupation are formed by both the

¹³ Hirsch, E., Introduction: Landscape – Between Place and Space. In: Hirsch, E., O'Holand, M., eds., *The Anthropology of Landscape. Perspectives on Place and Space*. Oxford, 1995, p. 2

¹⁴ Stewart, P. J., Stratherno, A., eds., *Landscape, memory and history: anthropological perspectives*. London, 2003, pp. 1–15.

environment inhabited by civilians and the space covered by the army or used for other military purposes, but here the essential condition is an occupant and its actions.¹⁵

Partisan war landscape is close to the concept of the landscapes of occupation; however, due to the activities of resistance movement and the war that lasted over the decade, the specific places having attributes that are characteristic to the partisan war only appeared. While developing the concept of the partisan war landscape, with the view to define its main attributes and create possibilities for making adjustments considering the society's needs, in the dissertation the landscape management paradigm of heritage places¹⁶ has been chosen, as it is the most suitable in pursuing the set goal and tasks.

The empirical part of the thesis was written on the basis of territorial concept of the place; in this part different partisan war places and the historical events that occurred there enable coming back to the perception of the space at that time. In the dissertation, the partisan war landscape is considered to be a reality phenomenon, firstly a physical construct, the chronological boundaries of which are directly related with hostilities, whereas territorial boundaries cover the areas where these activities took place. The studies into the sources of partisan war were performed from perspective of historical time, meanwhile, the author of dissertation chose the archaeological and anthropological aspect to the landscape, which enables speaking about the connection of the time and space. On the basis of the practical results of such connection, the dissertation presents a new interpretation of the partisan war in the context of commemoration.

Dissertation structure. The thesis is comprised of introductory part, four chapters, conclusions, the list of sources and references, and appendixes.

The first chapter analyses the work related with the state policy of partisan war heritage and partisan war places, i.e. how these places are recorded, preserved, marked and managed. The main focus is on the analysis of activities of the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania (hereinafter the “Centre”) and the Department.

¹⁵ Carr, G., *Landscapes of Occupation: A Case Study from the Channel Islands*. In: Forbes, N., Page, R., Pérez, G., eds., *Europe's Deadly Century. Perspectives on 20th Century Conflict Heritage*. Swindon, 2009, p. 35.

¹⁶ Bučas, J., *Kraštovarkos pagrindai*. Kaunas, 2001.

The second chapter focuses on the analysis of activities of non-governmental organisations and social initiatives. In addition, the author discusses the different attitude of generations towards memorialisation of the partisan war. Conclusions on the activities of the official authorities and public organisations are compared and their differences are pointed out.

The third chapter is devoted to all presently known categories of partisan war places, their definitions, classification, as well as their interrelations which link the places to the *partisan war landscape*. Insights of advisory nature with regards to this landscape are presented.

The last chapter presents theoretical and methodological material and connects the empirical data about geographical locations of the partisan war with the theoretical underground state model which are also the basis for substantiating and formulating the scientific hypothesis of the dissertation about the *underground Lithuanian partisan state*.

Defence statements

1. Fragmented location of the partisan war places is determined by the absence of a coherent and clearly formulated state policy regarding the partisan war and dominance of public initiatives. As a result, many partisan war places, which in some cases were especially genuine, were not taken care of in due time and eventually were forgotten and destroyed. Processes of memorialisation and heritagisation that are carried out by the official authorities shall further exist only due to personal initiatives of the people working in these authorities, unless a grounded conception is drawn up.

2. The partisan war landscape is comprised of various locations recalling the events which took place in 1944–1953. It is filled up by the places that emerged during and after the active partisan war period. The totality of such places, but not separate points which have been actualized by various commemoration measures, allows to get knowledge about the past partisan war space and adjust that space to the cultural needs of the society.

3. (Re)construction of the *partisan state* is a new historiographic interpretation of partisan war. It is based on combination of four groups of the sources (documents, spoken history, objects and places), and the crucial role is performed by the places representing the partisan war spread as a whole.

Results and conclusions

1. The partisan war of 1944–1953 has been one of the focuses of politicians already in the first years of the restored Independence of Lithuania. However, throughout the entire period of Independence places of the partisan war were discussed very rarely. The conducted dissertation research shows that a belated attention of the official authorities to the partisan war places determined the physical status of these places and in some cases the destruction of some genuine places.

There are two principal official authorities namely, the Centre and the Department, which are in charge of the partisan war places. Their activities are regulated by a number of resolutions that were adopted at the outset of the Independence period and were amended at later time. The analysis of the laws and long lasting activities revealed the deficiencies which have prevented from creation and successful implementation of the state policy into memorialisation and heritagisation of the partisan war places.

2. Up to now activities of the Centre in the field of partisan war places take the form of inventory and memorialisation, but these activity trends are very fragmented in the state level. When performing inventory of the partisan war places, the places and locations of the commemorative marks are recorded and described in the publications. The human historical memory is narrowed to the places selected by the official authorities and the monuments erected therein. If the Centre was registering the places, but not monuments pertaining to the partisan war, one would have been able to speak about the history of the partisan war, but not the memory of the partisan war, during the first years of the restored Independence. Having concluded that monuments are the main witnesses to the partisan war, description of partisan war places mainly focuses on the description of the monument and its photographs. From this aspect, the state policy into memorialisation of the partisan war actually damages the authentic story of the fights for freedom. Consequently, instead of speaking about a coherent and in-depth cognition of the partisan war spread on the state level, one has to speak about the register of monuments erected at the outset of the National Revival by social initiatives in the places of the perished and buried freedom fighters instead.

Memorialisation programs adopted by the Centre dissociate the story about the event from the precise place of that event, and thus the places of events that have been preserved by the partisans and their relatives become meaningless, and due to defected

state policy the events prevailingly remain without any places assigned to them. Considering such situation, reconstruction of the partisan war space becomes invalid. The state policy into memorialisation of the partisan war changes and creates historical facts, but not just presents them. Despite the importance of the partisan war places from the anthropological, sociological, historical, archaeological and many other aspects, today they are deprived of their role. Consequently, the lack of scientific researches erode the foundation of the state policy that is being implemented by the Centre.

3. Analysis of the data of Department Register deals with the partisan war places and induces to finding out how the history and/or theoretical and practical heritage protection are linked. For quite a long time, and even today, the partisan war places and included in the heritagisation on a random basis and without following any conception. The activities of the official authorities eventually were largely affected by the spirit and moods of the National Revival, and have remained hardly changed until now. In 2014 the Fifth Council for Assessment was set up; it included more partisan war places in the Register, but such work has no justified theoretical grounds, and there was not a coherent conception ever created. Therefore, heritagisation, despite the institutionalisation of this field, has been depending and is still depending in certain scope from the specialists pursuing ones' personal initiatives. A heritage policy which is directly determined by the personal understanding of heritagisation, or favouring one or another group or region of cultural values, cannot be deemed to be the state level policy.

4. Results of the analysis of legislative acts and the Register data rebut the opinion that exceptionally high attention was being paid to the heritage places of partisan war at the state level throughout all the twenty six years of the restored Independence, especially during the National Revival. Due to the failure to define provisions of the relevant state policy, there have been no scientifically grounded state programs in the fields of memorialisation and heritagisation. Any attempts to apply a wider perspective to the diversity of partisan war places would remain in the decision-making stage. As a result, activities of memorialisation and heritagisation of the partisan war places performed without having any conception inadmissibly split the former partisan war spread. In many cases memorialisation at the state level was the outcome of spontaneous, private initiatives. Legislative acts providing for memorialisation were adopted following the undergoing processes. Meanwhile, heritagisation processes were defined

and included in the scheduled state programs, but many of the resolutions remained presented in the written form, and hardly any provision has actually been implemented.

5. The issue of the partisan war places was addressed by the freedom fighters and their relatives far earlier than by the official authorities; since the very beginning of the Independence period, the focus on the partisan war places was based not on the programs prepared by specialists, but rather on ideological and sometime even random choices. The work done during the National Revival and the first years of the restored independence helped to get over the political traumas, but at the same time many significant partisan war places were destroyed. Hasty non-professional excavation of fighters' remains and restoration of partisan bunkers and underground hiding-places in authentic locations actually were destroying the heritage values one by one.

The first generation (that of the contemporaries) and the third generation (that was born and grew up in the independent Lithuania) memorialising the partisan war connect historic events with the period of the restored independence of Lithuania. Meanwhile, the second generation that grew up under the Soviet rule express its interest in the partisan war places especially rarely. These individual cases occur more because of individual position, but not the collective memory of that generation. Thanks to the initiatives of the non-governmental organisations and the society, focus on the partisan war places undergoes revival and is presented as an example to the official authorities that implement programs associated with inventory, memorialisation and heritagisation of the partisan war places.

6. The wars of the 20th century in one or another way involved people of many European states. The First and the Second World Wars and the Cold War affected political, economic, social and cultural aspects of people's lives, as well as their living setting. The wars left destroyed cities and towns, exploded bridges, desolated homesteads and new mass graves. All these traces have become the part of the cultural landscape of the 20th century. In the dissertation, the research into partisan war places was conducted by applying the method of archaeological studies. This method facilitated inclusion of the Lithuanian experience to the common European context of the modern conflict archaeology.

Seeking to resist the Soviet occupation, Lithuania started a new, i.e. partisan, war and military acts that lasted for almost a decade have left a lot of places of this war

throughout the entire country, and today these places can be studied by scientists and are recognized by the society members. The partisan war space can be restored only with the help of complex conception of the landscape. A coherent analysis of partisan war places and the documents related to partisans encourages to develop the already existing understanding of the partisan war and to look for new ways to interpret this war.

7. The landscape of the partisan war is rich and diverse, but until now nobody has defined or thought over it. The fieldwork and coherent inventory of partisan war places help to obtain more information about the partisan war spread. Integration of freedom fighters' birthplaces, communication points, supporters' homesteads and other places to the story of the partisan war presents a detailed social and cultural identity of the partisan. At the very beginning of the National Revival some of the partisan war places (places of perish, places where the remains of the casualties were buried, graves) attracted much attention, whereas other places were memorialised and/or included in the heritagisation in isolated cases only. In order to cognize the partisan war spread, one has to view the totality of war places as a particular unified system where one place is closely related with another one, e.g. a bunker with supporter's home and/or communication post, or a campsite with a site of the battle. Also, the site where fighters perished is interrelated with the location where the dead bodies were desecrated or buried, or the grave. From the very beginning of the independent period the history of partisan war was especially personalised; eventually, the places were being just selected, and the landscape of the partisan war was divided into individual locations, which were separated from the general story of the partisan war. A limited number of the places represented the memorialisation initiatives during the National Revival, but not an extended and diverse picture of the partisan war places.

Partisan war landscape links various places of fights for freedom and enables discussions not only about individual objects (bunkers, battle sites, sites of perish and other places), but also about the entire story of all these places as a whole. The historic places that emerged during the partisan war have retained the memories of these places, and thus incorporation of such places into the general story of the fights for freedom using the communicative memory will help to significantly extend the possibilities for cognition of that particular period.

8. As a result of the Soviet occupation period, the subsequent traumatic memory of the freedom fighters and the absence of a coherent state policy, the wide spread of the partisan war places has turned into sporadic and often unrelated places. Ignoring the assessments of partisan war that have existed so far, the dissertation focuses on the (re)construction of the *partisan state*. Consistent historical research based on four groups of sources reveals new possibilities to interpret the partisan war. The author tries to find a new story which would allow speaking not about the consequences of the partisan war, but searching for an in-depth understanding thereof. The concept of the *partisan state* is best grounded by the picture of the whole of things, i.e. all types of partisan war places, documents and items pertaining to the freedom fighters, recollections. The main role in the *partisan state* is performed not by individual stories, but their connection, not by individual places, but the whole of them.

The *partisan state* is a theoretical derivation of the underground state and is based on all attributes which are characteristic to this definition. The partisan governing authorities, legislative acts, the army, management of the territory in present and future tense and many other important phenomena legitimize the scientific hypothesis of the *partisan state*. This legitimation is also related with the social environment and political position based on democratic principles that existed in the interwar independent Lithuania.

The traces of the partisan war can be found in any forest, village or town and every place where during the partisan war period people believed in the idea of a free and democratic Lithuania. A conceptual shift from one point to the dimensional conception of the partisan war helps today to look at the *partisan state* as a place of memory.

Every place of the partisan war, even when the precise details and facts are not known, has to be considered firstly as a part of the *partisan state*. This aim should be pursued by academic society, official authorities and public organisations in educating the civil society that has awareness and follows the principles of democracy. Furthermore, in the context of globalisation issues, the idea of the *partisan state* may help to foster the national community, where the symbols of the past are used to create myths that make one feel proud of. The partisans were fighting for the statehood and nationality, and this part of the history is especially relevant in preserving *one's own* foundation of the values in the context of the liberating policy.

Disertacijos santrauka lietuvių kalba

Tyrimo aktualumas ir naujumas. Partizaninio karo vietos niekada nebuvo tokios svarbios ir reikšmingos, kaip Atgimimo metais. Tuomet visuomenės dėmesys buvo sutelktas į laisvės kovotojų palaikų paiešką, įamžinimą. Vėliau į šį darbą įsijungė valstybės institucijos, todėl šiandien viešojoje erdvėje laikomasi nuomonės, kad partizaninio karo įamžinimo klausimas – pirmiausiai atitinkamų valstybės institucijų veiklos laukas. Tačiau nepaisant mėginimų įamžinimą institucionalizuoti, to padaryti iš esmės nepavyko. Jis iki šiol daugiausia reiškiasi kaip asmeninės iniciatyvos ieškoti, puoselėti, saugoti atminimą. Atslūgus Atgimimo ir pirmųjų Nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos metų emociniam pakilimui, visapusiški partizaninio karo vietų tyrimai ir įpaveldinimas yra aktuali, neatsiejama XX a. Lietuvos istorijos tyrimų dalis. Partizaninio karo vietų tyrimų svarbą atskleidė 2010 m. jose pradėti profesionalūs archeologiniai tyrinėjimai.

Praėjus daugiau nei dviem dešimtmečiams nuo Nepriklausomybės atkūrimo, Lietuvos paveldosauga vis dar neturi gairių, kuriomis remiantis partizaninio karo vietoms būtų suteikiama teisinė apsauga, jos saugomos ir tvarkomos. Šio klausimo svarbą liudija 2014 m. prie Kultūros paveldo departamento (toliau – KPD) sudaryta penktoji nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba. Jai pavesta rūpintis išskirtinai memorialinę vertę turinčiomis vietomis. Išryškintas ribotas požiūris į partizaninio karo vietas viešojoje ir institucinėje aplinkoje atskleidžia mokslinių tyrimų svarbą siekiant pabrėžti jų reikšmę ir įvairumą naujausiųjų laikų istorijos pasakojime.

Darbo naujumą pabrėžia ir metodologinė prieiga prie šaltinių: į partizaninio karo istoriją darbe žvelgiama per *savus* – partizanų paliktus – šaltinius. Kompleksinių tyrimų svarba tampa akivaizdi pirmiausia ne teoriniu, bet praktiniu požiūriu. Remiantis skirtingų mokslo atstovų – istorikų, archeologų, sociologų, politologų, psichologų ir kitų – darbais išryškėja tyrimo tarpdalykiškumas.

Tyrimo problema – nevienodas, nenuoseklus, dažnai priešingas partizaninio karo vietų vertinimas institucinėje aplinkoje ir viešojoje erdvėje. Daugelį metų partizaninio karo vietų ženklavimas buvo konspiratyvus, partizanų kapai lankomi slapta, o bunkerių ir žeminių duobės maskuojamos šakomis. Tėvai vaikams ir vaikaičiams patylomis rodė

šias vietas ir pasakojo dar neseniai pasibaigusio karo istoriją. Kautynes išgyvenę partizanai, tuoj po įvykių tas vietas rodė savo rėmėjams, taip okupacijos sąlygomis buvo siekiama išsaugoti laisvės kovų istoriją. Tuo pačiu metu sovietai slopino partizaninio karo atmintį ir sąmoningai naikino atmintinas partizaninio karo vietas.

Atgimimo metais įvykęs politinis virsmas sovietmečiu vyravusias viešąsias nuostatas pakeitė pastebimai, tačiau požiūris į partizaninio karo vietas buvo labai siauras. Jis nepriklausomoje Lietuvoje buvo paremtas žuvusiųjų kultu, kentėjusiųjų ir aukų iškėlimu. Tai, beje, būdingas lietuvių karo vaizdinys, kurio ištakų reikia ieškoti herojizuotame Pilėnų pasakojime.

Laisvės kovų dalyvių ir jų artimųjų nesąmoningai vykdoma partizaninio karo vietų atranka didelę dalį buvusiųjų išbraukė iš atminimo kultūros lauko, todėl buvusią partizaninio karo erdvę sutraukė į pavienius individualią atmintį turinčius objektus. Nuoseklus pasakojimas buvo nebeįmanomas, nes vietas, dažniausiai martirologinio pobūdžio, jungė ne nuosekli įvykio schema (išėjimas partizanauti → kovos laikas → areštas/žūtis), bet vienos įvykio grupės – mirties dominavimas. Tokia, iš dalies sovietmečiu patirtos politinės traumos, laikysena lėmė, kad iki šiol partizaninio karo vertinimai politinėje, kultūrinėje, visuomeninėje aplinkoje remiasi didvyriškos mirties pasakojimu ir daugumą – net 89 % šiandien valstybės saugomų partizaninio karo vietų sudaro martirologinio pobūdžio – partizanų žūties, užkasimo vietos ir kapai.

Disertacijos **objektas** – istorinę ir (arba) memorialinę vertę turinčios 1944–1953 m. Lietuvos partizaninio karo vietos. Darbe nagrinėjama ne tik skirtingų partizaninio karo vietų vertė, bet ir sąmoningas tos vertės aktualizavimas, pasireiškiantis įamžinimo ir (arba) įpaveldinimo forma visuomenės ir valstybės institucijų atstovų dėka. Įamžinimas čia tiesiogiai siejamas su vietomis kaip geografiniais elementais, todėl kitos įamžinimo formos (muziejai, literatūros kūriniai, filmai, gatvėvardžiai ir pan.) disertacijoje nenagrinėjamos.

Tyrimo **tikslas** – visapusiškai ištirti partizaninio karo vietas, jų pagalba rekonstruoti partizaninio karo erdvę. Siekiant tikslo įgyvendinimo iškelti šie **uždaviniai**:

1. Išnagrinėti valstybės institucijų ir savivaldos indėlį 1990–2016 m. įamžinant ir įpaveldinant partizaninio karo vietas;

2. Išnagrinėti nevyriausybinų organizacijų ir pilietinių iniciatyvų vaidmenį partizaninio karo vietų įamžinimo srityje;

3. Suklasifikuoti visas šiandien žinomas partizaninio karo vietas, tiksliai nustatyti ir apibrėžti jų pavadinimus, pateikti jų aktualizavimo galimybes;

4. Remiantis gautais partizaninio karo vietų tyrimo rezultatais, pateikti naują šio karo interpretaciją.

Tyrimo šaltiniai ir istoriografija. Pirmąją duomenų grupę sudaro partizaninio karo metų šaltiniai. Visus juos vienija istorinis laikas ir erdvė. Antroji didelė šio tyrimo šaltinių grupė, kurią daugiausia sudaro teisės aktai, išryškina reiškinių raišką ir sklaidą kultūrinėmis, teisinėmis, politinėmis formomis nepriklausomos Lietuvos metais.

Iki šiol partizaninio karo tyrimams Lietuvoje būdingas siauras požiūris, kuris apriboja tiriamą objektą ir jo pažinimo šaltinius, o pabrėžiant rašytinių dokumentų svarbą, kitiems duomenims paprastai suteikiamas antraeilis vaidmuo. Tyrimuose dažniausiai nekreipiama dėmesio į socialinį ir kultūrinį kontekstą, asmenys – partizaninio karo dalyviai – atsiejami nuo likusių jų gyvenimo istorijos puslapių, istoriniai įvykiai ir veikiantys asmenys nagrinėjami atskirai nuo geografinių vietų. Siekiant pabrėžti ir parodyti kompleksinių tyrimų būtinybę, šiame darbe pasirenkamas alternatyvus požiūris į partizaninio karo šaltinius ir iš rašytinių šaltinių, sakytinės istorijos žinių, archeologinių/antropologinių duomenų apie partizaninio karo vietas bei daiktus kuriamas naujas keturdalis tyrimų modelis.

Darbe į partizaninio karo vietas žvelgiama pirmiausia kaip į geografinę erdvę ir atminimo kultūros lauką. Tyrimų istoriografiją sudaro istorikų, archeologų, antropologų, sociologų, politologų, psichologų, menotyrininkų mokslinės studijos. Tarpdalykinė prieiga – tai vienintelis patikimas būdas, kuris leidžia (re)konstruoti partizaninio karo erdvę.

Teoriniai modeliai ir pagrindinės darbe vartojamos sąvokos. Įamžinimas, įpaveldinimas, partizaninio karo vietos, partizaninio karo kraštovaizdis – tyrimo jungiamieji ir jo esmę nusakantys terminai.

Įamžinimas bei *įpaveldinimas* – susiję su atminimo kultūra šiandieninėje visuomenėje. Istoriniams įvykiams nutolus tauta (arba jos dalis) susirūpina praėjusio

laikmečio atminties apsauga. Taip atsiranda įvairiomis formomis pasireiškiantys įamžinimo veiksmai, yra rengiami minėjimai ir šventės, kurie paprastai tampa pasikartojančiu ritualu. Šie procesai dažniausiai tyrinėjami kolektyvinės atminties teorijos lauke.

Remiantis *Lietuvių kalbos žodynu*, žodis *įamžinti* laikomas vediniu iš *amžinti* ir žodyne turi reikšmes „padaryti amžiną“ bei „daryti amžiną“, tačiau amžina yra tai, kas perduodama iš kartos į kartą, kas nuolatos iš naujo atkurama, todėl tai išeina už vieno žmogaus amžiaus ribų, sujungia kelias žmonių kartas. Taigi, įamžinimas pirmiausia reiškiasi ne per amžiną būvį, bet per žmogaus atmintį ir sąmoningą jos saugojimą. Viešoji atmintis gyvuoja tol, kol yra tų, kurie atmintį perduoda ir priima, vyksta apgalvotas komunikacijos procesas.

Sąmoningas vietos saugojimas, įamžinimas dažniausiai reiškiasi vaizdiniu būdu, medžių sodinimu ir (arba) atminimo ženklais (kryžiais, paminklais, memorialais), krikščioniškomis jų šventinimo apeigomis. Tokiu būdu vietos įamžinimas svarbus dvejopai. Pirmuoju atveju išryškėja įprasminimo siekis. Vieta, ten vykę įvykiai ir veikę asmenys sureikšminami, suaktyvinama atmintis. Taip įamžinimo iniciatoriai rūpinasi vietos išlikimu. Antruoju atveju labai svarbus vaidmuo tenka komunikacijai. Atminimo ženklas tampa tarpininku tarp vietos ir jos lankytojo. Šiuo atveju iniciatorių tikslas – palikti žinią bendruomenės arba visuomenės atmintyje. Tokiu būdu vietos atmintis suaktyvinama ne tik sąmoningo bendrijos siekio saugoti, bet ir tarp pavienių, tiesioginių sąsajų su ten veikusiais asmenimis neturinčių žmonių, suvokiančių save to paties kolektyvo dalimi tapatybės požiūriu. Pastarųjų ryšys su vieta reiškiasi kaip atmintis-žinojimas.

Priešingai nei išsaknijęs įamžinimo termino vartojimas, *įpaveldinimas* vis dar kalbininkų neapsvarstytas. Jo vartojimas ribotas, plačiau būdingas kultūros paveldą tiriantiems mokslininkams. Pirmoji *įpaveldinimą* į mokslinę literatūrą įvedė kultūros istorikė Rasa Čepaitienė, išplėtojo kita kultūros istorikė Agnė Vaitkuvienė.

Pagrindinė žodžio įpaveldinimas dalis yra *paveldas*. Paveldosaugos specialistų tyrimai rodo, kad paveldo reikšmė šiandien jau išgryninta ir platesnių diskusijų nebekelia. Klasikinė koncepcija teigia, kad palikimas paveldu tampa tada, kai jam suteikiama vienokia ar kitokia vertė, kuri valstybės institucijų aktais įteisinama, t.y. vietos ir (arba) objektai įpaveldinami. Nors žodis *paveldas* dėmesį kreipia į paveldėjimą,

prasmės požiūriu šis principas tik iš dalies tikslus. Svarbų vaidmenį čia vaidina politiniai, įstatymais grįsti veiksmai. Tačiau naujausi paveldo sampratos tyrimai plečia, o kartais ir visiškai naikina jo ribas, dėmesio sulaukia mažumų ir nedominuojančių grupių paveldas.

Įpaveldinime svarbiausias vaidmuo tenka įvykių ir asmenų žinojimui, vyrauja faktografinis, autentiškumo dėmuo. Per sąmoningai kuriamas apeigas ir žinojimą palaikoma konkrečios vietos atmintis; šiandienos paveldosaugos kontekste ji yra institucionalizuojama, apibrėžiama įstatymais. Tokiu būdu žinojimas įpaveldinant leidžia išsaugoti atmintį, o įamžinant – atmintis išsaugoma per ženklus ir ritualus, kurie suteikia žinias. Atmintį paprastai puoselėja privatūs ir su ja susiję asmenys – visuomenininkai, žinojimą – valstybės institucijos. Tačiau atmintis ir žinojimas visuomenę su valstybe labiau susieja, nei atskiria.

Dar vienas šiame tyrime svarbus terminas yra *partizaninio karo vietos*. Vietos sampratą paveldosaugos lauke analizavo R. Čepaitienė. Nors įvairiose mokslo ir kultūros srityse *vieta* suprantama labai plačiai, šiame tyrime ja vadinamas geografinis vienetas, turintis istorinį pasakojimą, o vizualiniai ir (arba) emociniai ženklai palaiko gyvą jos atmintį. Atsižvelgiant į žmogaus vaidmenį kuriant vietas, jos laikytinos kolektyvinės atminties dalimi.

Vietos pažinimas ir jos pasakojimo sklaida visuomenėje priklauso nuo tiriančiojo poreikių ir tikslų, taip pat svarbus tyrėjo ir tiriamo objekto ryšys, asmeninė tyrėjo patirtis. Vietos interpretacija glaudžiai susijusi su pasirinktu jos pažinimo ir suvokimo būdu. Disertacijoje partizaninio karo vietų pažinimui ir jų mokslinei interpretacijai pasirinkta naujausiųjų laikų konfliktų archeologijos prieiga, kuri per konkrečių vietų tyrimus istorinį pasakojimą suaktualina ir jis tampa šiuolaikinės visuomenės atminimo kultūros dalimi.

Okupuotos, į konfliktų zoną patekusios vietovės praėjus pusei ir daugiau amžiaus išoriškai gali nebepriminti istorinių įvykių. Jose įkurdinami nauji gyventojai, aplinka dažnai neatpažįstamai pakeičiama. Tačiau šios vietos, dažnai nebeturėdamos jokių regimų ženklų, vis tiek yra siejamos su materialiniu ir nematerialiu kultūros paveldu. Jų archeologiniai radiniai leidžia apibrėžti įvykių teritoriją, liudininkams grąžinti prisiminimus, žadina jaunosios kartos vaizduotę. Naujausiųjų laikų konfliktų archeologijos objektas paprastai yra bendruomenės atmintyje, todėl XX a. konfliktų

tyrimai visuomenei yra pati artimiausia ir jautriausia tyrimų sritis. Puikių rezultatų pasiekta bendradarbiaujant su visuomene, įvykių liudininkais, kurie gali nurodyti vietas, atpažinti ir susieti aptiktus radinius su istorinėmis asmenybėmis.

Archeologiniai tyrimų metodai išplečia partizaninio karo vietų pažinimo galimybes. Remiantis jais disertacijoje kalbama apie naujai formuojamą *partizaninio karo kraštovaizdžio* sampratą. XIX a. pab. – XX a. pr. prasidėjo kraštovaizdžio mokslinės sampratos paieškos, tačiau tradicinė (pasyvioji) kraštovaizdžio reikšmė ėmė kisti tik XX a. devintajame dešimtmetyje, kuomet į tyrimus įsijungė antropologai. Šiandien įvairiausius teorinius kraštovaizdžio vertinimus pateikia skirtingų mokslo šakų specialistai. Nesiekiant analizuoti skirtingų kraštovaizdžio sampratų, šiame, empiriniais duomenimis grįstame darbe, remiamasi kelių kraštovaizdžio antropologijos ir archeologijos teoretikų įžvalgomis

XX amžiaus Europos istorijoje erdvės dalyboms peraugus į ilgai trunkančius karinius veiksmus, konfliktų ženklai ėmė ryškėti šalies kraštovaizdyje. Pirmojo ir Antrojo pasaulinio karo metais vykę mūšiai, kautynės perkonstravo daugelio valstybių žemėlapi. Archeologė Gillian Carr kaip atskirą konfliktų kraštovaizdžio rūšių išskiria *okupacinį kraštovaizdį*. Varžomas naujosios valdžios ir kariuomenės jis paklūsta naujoms – okupacijos – sąlygoms ir keičia žmonių gyvenimą. Okupacinį kraštovaizdį formuoja tiek civilių gyvenama aplinka, tiek kariuomenės apgyvendinta ar kitoms karinėms reikmėms naudojama erdvė, tačiau esminė sąlyga – okupantas ir jo veiksmai.

Partizaninio karo kraštovaizdis – artimas okupacinio kraštovaizdžio sampratai, tačiau prasidėję pasipriešinimo veiksmai bei dešimtmetį trukęs karas lėmė specifinių, tik partizaniniam karui būdingų, vietų atsiradimą. Plėtojant partizaninio karo kraštovaizdžio sampratą, apibrėžiant jo esminius bruožus ir formuojant pritaikymo visuomenės poreikiams galimybes, disertacijoje pasirenkama kraštovarkinė paveldo vietų paradigma, kuri tinkamiausia siekiant įgyvendinti iškeltą tikslą ir uždavinius.

Remiantis teritorine vietos samprata parašyta empirinė darbo dalis, kurioje skirtingos partizaninio karo vietos, jose vykę istoriniai įvykiai suteikia galimybę sugrįžti prie to meto erdvės suvokimo. Partizaninio karo kraštovaizdis disertacijoje suprantamas kaip tikrovės reiškinys, pirmiausia fizinis konstruktas, kurio chronologinės ribos tiesiogiai susijusios su karo veiksmais, o teritorinės ribos apima vietas, kur tie veiksmai vyko. Iki šiol plėtoti daugiausiai šaltinotyriniai partizaninio karo tyrimai buvo

vykdomi istorinio laiko perspektyvoje, disertacijoje pasirinkta archeologinė ir antropologinė kraštovaizdžio prieiga leidžia kalbėti apie laiko ir erdvės jungtį. Remiantis šios jungties praktiniais rezultatais, disertacijoje siūloma nauja partizaninio karo interpretacija atminties lauke.

Ginamieji teiginiai

1. Nuoseklios, aiškiais atrankos principais suformuotos partizaninio karo valstybinės politikos nebuvimas, taip pat visuomeninių iniciatyvų dominavimas lėmė vietų fragmentiškumą. Jo dėka didelė dalis partizaninio karo vietų, tam tikrais atvejais itin unikalių, laiku nesulaukė deramo dėmesio, todėl buvo pamirštos ir sunaikintos. Be pagrįstai parengtos koncepcijos valstybės institucijų vykdoma įamžinimo ir įpaveldinimo veikla ir toliau išliks asmeninėmis institucijose dirbančių darbuotojų iniciatyvomis.

2. Partizaninio karo kraštovaizdį sudaro įvairios 1944–1953 m. įvykius menančios vietos. Jų lauką užpildo aktyvaus partizaninio karo laikotarpio ir po aktyvios veiklos atsiradusios vietos. Jų visuma, o ne pavieniai, įvairiais atminimo įrankiais aktualizuoti, taškai leidžia pažinti tuomet buvusią partizaninio karo erdvę, ją pritaikyti kultūriniais visuomenės poreikiams.

3. *Partizanų valstybės* (re)konstravimas – nauja partizaninio karo istoriografinė interpretacija. Ji grindžiama remiantis keturių šaltinių grupių (dokumentų, sakytinės istorijos, daiktų ir vietų) apjungimu, kur vietos, perteikiančios partizaninio karo erdvę kaip visumą, vaidina ypatingą vaidmenį.

Rezultatai ir išvados

1. 1944–1953 m. partizaninis karas nuo pat pirmųjų atkurtos Lietuvos Nepriklausomybės metų traukė politikų dėmesį. Tačiau partizaninio karo vietoms per visą Nepriklausomybės laikotarpį dėmesys buvo rodomas išimtinai retai. Disertacijoje atliktas tyrimas rodo, kad valstybės institucijoms laiku neatkreipus dėmesio į partizaninio karo vietas, buvo nulemta jų fizinė būklė, dalis unikalių vietų įvairiomis aplinkybėmis buvo sunaikintos.

Partizaninio karo vietomis rūpinasi iš esmės dvi valstybinės institucijos – LGGRTC ir KPD. Jų veiklą reglamentuoja dar Nepriklausomybės metų pradžioje priimti, vėliau papildyti nutarimai, tačiau įstatymų ir ilgametės veiklos analizė verčia kalbėti apie

trūkumus, kurie iki šiol neleido sukurti ir sėkmingai įgyvendinti valstybinės partizaninio karo vietų įamžinimo bei įpaveldinimo politikos.

2. LGGRTC veikla partizaninio karo vietų srityje iki šiol reiškiasi kaip inventorizacija ir įamžinimas, tačiau šios veiklos kryptys valstybiniame lygmenyje labai fragmentuotos. Atliekant partizaninio karo vietų inventorizaciją yra fiksuojamos ir leidiniuose aprašomos vietos, kur stovi atminimo ženklai. Taip žmonių istorinė atmintis susiaurinama iki valstybės institucijų parinktų vietų ir jose pastatytų paminklų. Vietų, o ne paminklų registravimas LGGRTC būtų leidęs kalbėti apie partizaninio karo istoriją, o ne apie partizaninio karo atmintį pirmaisiais atkurtos Nepriklausomybės metais. Įtikėjus paminklais, kaip pagrindiniais partizaninio karo liudytojais, vietų apraše didžiausias dėmesys teko paminklo aprašymui, jo nuotraukai. Šiuo požiūriu valstybinė partizaninio karo įamžinimo politika yra žalinga autentiškam laivės kovų pasakojimui. Tad valstybiniame lygmenyje tenka kalbėti ne apie nuoseklų ir visapusišką partizaninio karo erdvės pažinimą, o apie Atgimimo pradžioje žmonių iniciatyva kovotojų žūties, užkasimo ir palaidojimo vietose pastatytų paminklų registrą.

LGGRCT įamžinimo programos atriboja įvykio pasakojimą nuo tikslios vietos, todėl pačių partizanų ir jų artimųjų išsaugotos įvykių vietos nebetenka reikšmės, dėl ydingos valstybinės politikos įsigali įvykio bevietišumas. Susidarius tokiai padėčiai, partizaninio karo erdvės rekonstrukcija netenka galios. Tokiu būdu valstybinė partizaninio karo įamžinimo politika ne perteikia, o keičia ir kuria istorinius faktus. Nors partizaninio karo vietos svarbios antropologiniu, sociologiniu, istoriniu, archeologiniu ir daugeliu kitų požiūrių, šiandien jos netenka savo vaidmens. Tokiu būdu mokslinių tyrimų stoka ardo LGGRCT vykdomos valstybinės įamžinimo politikos pamatus.

3. KPD Registro duomenų analizė sugrąžina prie partizaninio karo vietų ir verčia ieškoti dermės tarp istorijos ir (arba) paveldosaugos teorijos bei praktikos. Ilgą laiką buvo ir dažnai šiandien įpaveldinamos partizaninio karo vietos be jokios atrankos ar juo labiau koncepcijos. Atgimimo metų nuotaikos ilgainiui nulėmė valstybinių institucijų veiklą ir be didesnių pokyčių yra gyvos iki šiol. 2014 m. buvo sukurta penktoji Vertinimo taryba, ji pradėjo didinti partizaninio karo vietų skaičių Registre, tačiau šiam darbui nesuteikė jokio tvirtesnio teorinio pagrindo, nebuvo sukurta nuosekli koncepcija. Įpaveldinimas, net ir institucionalizavus šią sritį, priklausė, ir tam tikru mastu tebeprisiklauso, nuo asmenine iniciatyva besivadovaujančių specialistų. Paveldo politika,

kuri tiesiogiai priklauso nuo asmeninės įpaveldinimo sampratos, palankumo vienai ar kitai kultūros vertybių grupei bei regionui, negali būti laikoma valstybine.

4. Teisės aktų ir Registro duomenų analizė paneigia nuomonę, kad partizaninio karo paveldo vietoms visus dvidešimt šešerius atkurtos Nepriklausomybės metus, o ypač per Atgimimą, valstybiniu lygmeniu buvo skiriamas išskirtinai didelis dėmesys. Moksliskai pagrįstų valstybinių programų nebuvimas įamžinimo ir įpaveldinimo srityje susijęs su nesuformuotomis atitinkamos valstybinės politikos nuostatomis. Bandymai pažvelgti į partizaninio karo vietų įvairovę plačiau likdavo nutarimų lygmenyje. Nekonceptuali partizaninio karo vietų įamžinimo ir įpaveldinimo veikla buvusią partizaninio karo erdvę neleistinai suskaldė. Valstybinis įamžinimas daugeliu atveju buvo spontaniškų, privačių iniciatyvų rezultatas. Teisės aktai apibrėžiantys įamžinimą ėjo kaip pasekmė vykstančių procesų. Tuo tarpu įpaveldinimas priešingai – planinių, valstybinių programų dalis, daugelis nutarimų pirmiausia išreikšti popieriuje, todėl liko neįgyvendinti.

5. Kur kas anksčiau nei valstybės institucijos, dėmesį į partizaninio karo vietas atkreipė laisvės kovotojai ir jų artimieji, tad dėmesys partizaninio karo vietoms nuo Nepriklausomybės pradžios buvo rodomas ne specialistų paruoštos programos principu, bet idėjiniais, kartais atsitiktiniais pasirinkimais. Per Atgimimo ir pirmuosius atkurtos Nepriklausomybės metus buvo atlikti darbai, kurie išgydė politines traumas, tačiau tuo pačiu metu daugelis vertingų partizaninio karo vietų buvo sunaikintos. Skubotas neprofesionalus kovotojų palaikų atkasimas, partizanų bunkerių ir žeminių atstatymas autentiškose vietose viena po kitos naikino paveldo vertybes.

Pirmoji (amžininkų) ir trečioji (nepriklausomoje Lietuvoje augusių ir gimusių) partizaninio karo įamžintojų kartos sujungia istorinius įvykius su atkurtos nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu. Sovietmečiu augusi antroji karta partizaninio karo vietoms dėmesį rodo išimtinai retai. Šie atvejai labiau susiję su individualia įamžintojų laikysena, ne su tos kartos kolektyvine atmintimi. Nevyriausybinių organizacijų ir pilietinių iniciatyvų dėka dėmesys partizaninio karo vietoms iš dalies sugrįžta, yra teiktinas kaip pavyzdys valstybės institucijoms, įgyvendinančioms partizaninio karo vietų inventorizavimo, įamžinimo ir įpaveldinimo programas.

6. XX a. karų dalyviais tapo daugumos Europos šalių gyventojai. Pirmasis ir Antrasis pasauliniai bei Šaltasis karas keitė ne tik politinį, socialinį, ekonominį, kultūrinį

tautų gyvenimą, bet ir gyvenamąją erdvę. Karams praūžus liko sugriauti miestai, susprogdinti tiltai, išdraskytos sodybos, naujos masinės kapinės. Visos šios žymės tapo XX a. kultūrinio kraštovaizdžio dalimi. Partizaninio karo vietų tyrimams disertacijoje pasitelktas archeologinių tyrimų metodas. Jo pagalba lietuviškoji patirtis buvo įtraukta į bendraeuropinį naujausiųjų laikų konfliktų archeologijos kontekstą.

Pasipriešinusi sovietinei okupacijai Lietuva pradėjo naują – partizaninį – karą ir beveik dešimtmetį trukę kariniai veiksmai šalyje paliko daugybę partizaninio karo vietų, kurios šiandien gali būti tiriamos mokslininkų, yra atpažįstamos visuomenės narių. Tik kompleksinės kraštovaizdžio sampratos pagalba galima atkurti partizaninio karo erdvę. Nuosekli partizaninio karo vietų, kartu su jomis ir partizanų dokumentų analizė verčia išplėsti ligšiolinę partizaninio karo sampratą ir ieškoti naujų minėto karo interpretacijų.

7. Partizaninio karo kraštovaizdis spalvingas ir įvairus, tačiau iki šiol nebuvo apibrėžtas, apmąstytas. Pažinti partizaninio karo erdvę leidžia lauko tyrimai ir nuosekli partizaninio karo vietų inventorizacija. Laisvės kovotojų gimtinių, ryšių punktų, rėmėjų sodybų ir kitų vietų integravimas į partizaninio karo pasakojimą išsamiai atskleidžia socialinę ir kultūrinę partizano tapatybę. Nuo Atgimimo pradžios dalis partizaninio karo vietų (kovotojų žūties, jų palaikų užkasimo vietos, kapai) sulaukė padidinto dėmesio, kitos buvo įamžinamos ir (arba) įpaveldinamos tik pavieniais atvejais. Pažinti partizaninio karo erdvę įmanoma vietų visumą reginti kaip tam tikrą vieningą sistemą, kurioje viena vieta glaudžiai susijusi su kita, pavyzdžiui, bunkeris su rėmėjo sodyba ir (arba) ryšių punktu, o stovyklavietė su kautynių vieta. Žūties vieta neatsiejama nuo niekinimo, palaikų užkasimo vietos arba kapo. Nuo Nepriklausomybės pradžios partizaninio karo istorija buvo labai suasmeninta, todėl buvo vykdoma stipri vietų atranka, partizaninio karo kraštovaizdis išskaidytas į pavienes vietas, jos atskirtos nuo bendro partizaninio karo pasakojimo. Ribotas vietų skaičius atspindėjo Atgimimo metų įamžinimo iniciatyvas, bet ne platų ir įvairų partizaninio karo vietų lauką.

Partizaninio karo kraštovaizdis sujungia įvairias laisvės kovų vietas ir leidžia kalbėti ne apie pavienius reiškinius (bunkerus, kautynių, žūties bei kitas vietas atskirai), bet apie vieningą jų visumos pasakojimą. Partizaninio karo metais atsiradusios istorinę vertę turinčios vietos savyje išsaugojo vietų atmintį, todėl naudojantis komunikacine atmintimi tokių vietų įtraukimas į bendrąjį laisvės kovų pasakojimą šiandien gerokai praplečia to laikmečio pažinimo galimybes.

8. Sovietinės okupacijos metai, vėliau trauminė laisvės kovotojų atmintis ir nuoseklios valstybės politikos nebuvimas platų partizaninio karo vietų lauką pavertė taškinėmis, dažnai tarpusavyje nesusietomis vietomis. Atsisakius ligšiolinių partizaninio karo vertinimų, disertacijoje dėmesys sutelktas į *partizanų valstybės* (re)konstrukciją. Nuoseklus istorinis tyrimas, paremtas keturiomis šaltinių grupėmis, atskleidžia naujas partizaninio karo interpretavimo galimybes. Darbe ieškoma naujo pasakojimo, kuris leistų kalbėti ne apie partizaninio karo pasekmes, bet ieškoti jo giluminės sampratos. Geriausiai *partizanų valstybę* pagrindžia visumos – visų rūšių partizaninio karo vietų, laisvės kovotojų dokumentų, daiktų, prisiminimų – vaizdas. Pagrindinę vietą *partizanų valstybėje* užima ne individualios istorijos, bet jų jungtis, ne pavienės vietos, o jų visuma.

Partizanų valstybė – teorinis pagrindžio valstybės vedinys yra grindžiamas visais apibrėžimui būdingais bruožais. Partizanų valdžia, teisės aktai, kariuomenė, teritorijos valdymas esamuoju ir būsimuoju laiku bei daugelis kitų svarbių reiškinių legitimuoja *partizanų valstybės* mokslinę hipotezę. Ši legitimacija taip pat susijusi su tarpukario nepriklausomos Lietuvos socialine aplinka bei demokratiniais principais pagrįsta politine laikysena.

Partizanų valstybės pėdsakų yra miške, kaime ir mieste, kiekvienoje vietoje, kur partizaninio karo metais buvo tikima laisvos demokratinės Lietuvos idėja. Konceptualus poslinkis nuo vieno taško prie erdvinės partizaninio karo sampratos leidžia į *partizanų valstybę* šiandien žvelgti kaip į atminties vietą.

Kiekviena partizaninio karo vieta, net nežinant tikslių detalių ir faktų pirmiausiai turėtų būti laikoma *partizanų valstybės* dalimi. Toks turi būti akademinės bendruomenės, valstybinių institucijų, visuomeninių organizacijų siekis ugdant demokratiniais principais besivadovaujančią, sąmoningą pilietinę visuomenę. Dar labiau, *partizanų valstybės* idėja globalizacijos iššūkių akivaizdoje gali padėti sustiprinti tautinę bendruomenę, kai praeities simboliai pasitarnauja kuriant pasididžiavimo vertus mitus. Partizanai kovojo už valstybingumą ir tautiškumą, tad ši istorijos dalis ypač aktuali siekiant išsaugoti *savąjį* vertybinį pamatą liberalėjančios politikos kontekste.

1. Laisvės kovotojas ir vieta: kitoks partizanų vado Petro Bartkaus pasakojimas, *Genocidas ir rezistencija*, 2016, Nr. 2, p. 51–67.
2. Lietuvos partizanų bunkerių ir žeminių atstatymas 1991–2011 m., *Gimtasai kraštas*, 2016, Nr. 1, p. 44–51.
3. Laisvės kovotojų prisiminimai: 1944–1953 m. partizaninio karo dalyvių vardynas, *Acta Museologica Lithuanica*, 2016, t. 2, p. 199–714.
4. Naujausiųjų laikų konfliktų archeologija: Lietuvos partizaninio karo tyrimų atvejis, *Lietuvos archeologija*, 2014, t. 40, p. 221–253 (kartu su G. Petrausku).
5. Kur laisvė eina, ten laimė seka, *Liaudies kultūra*, 2014, Nr. 1, p. 17–27 (kartu su V. Vaitkevičiumi).
6. Kelyje į 1949 m. partizanų vadų susitikimą, *Lietuvos istorijos studijos*, 2014, t. 34, p. 104–130 (kartu su V. Vaitkevičiumi).
7. Iš 1949 m. Lietuvos partizanų vadų susitikimo istorijos: laikas ir vieta, *Lietuvos istorijos studijos*, 2013, t. 32, p. 99–124 (kartu su V. Vaitkevičiumi).
8. Partizaninio karo vietų įpaveldinimas: besikeičianti vertybės samprata, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2013, t. 16, p. 206–220.
9. Probleminiai ginkluotos rezistencijos įamžinimo, *Lietuvos istorijos studijos*, 2011, t. 28, p. 116–128.

Apie autorių

Aistė Petrauskienė gimė 1987 m. Naujoje Akmenėje. 2006 m. baigė Naujosios Akmenės Ramučių gimnaziją. 2006–2010 m. mokėsi Vilniaus universitete Istorijos fakultete, įgijo istorijos bakalauro laipsnį, 2010–2012 m. – paveldosaugos magistro kvalifikacinį laipsnį. 2012–2016 m. Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto doktorantė.

Domėjimosi sritis – 1944–1953 m. Lietuvos partizaninis karas, naujausiųjų laikų konfliktų archeologija. Nuo 2008 m. dalyvauja ir pati rengia lauko tyrimus, fiksuoja nežinomas partizaninio karo vietas, kalbina pateikėjus.

Autorė aktyviai dalyvauja visuomenėje veikloje. 2010–2016 m. įvairiuose Lietuvos miestuose perskaitė virš 50 viešų pranešimų partizaninio karo tema. Yra viena iš akademinio jaunimo stovyklos „Laisvės kovų atmintis“ (Radviliškio r.) organizatorių (rengiamos nuo 2012 m.). Nuo 2011 m. Lietuvos laisvės kovos įamžintojų sąjūdžio narė, nuo 2013 m. Lietuvos archeologijos draugijos narė.

Elektroninis paštas: petrauskiene.aiste@gmail.com

About the author

Aistė Petrauskienė was born in Naujoji Akmenė in 1987. In 2006 she graduated from Ramučiai Gymnasium of Naujoji Akmenė. In 2006–2010 she studied in the Faculty of History of Vilnius University and acquired the Bachelor's degree in history. In 2010–2012 she continued studies and acquired the Master's degree in the heritage protection. In 2012–2016 she was PhD student in the Faculty of History in Vilnius University.

The field of interest covers the Lithuanian partisan war in 1944–1953 and the modern conflict archaeology. Since 2008 A. Petrauskienė has been participating and arranging the fieldwork, has been recording unknown places of the partisan war and interviewing the presenters.

The author is actively involved in the social activities. In 2010–2016 in various towns of Lithuania she made over 50 public presentations on the topic of the partisan war. In addition, she is one of the organisers of the student camp “Memory of the Fights for Freedom) (*“Laisvės kovų atmintis”*) in the district of Radviliškis (since 2012). In 2011 she became the member of the Movement of Memorialisation of the Fights for the Freedom of Lithuania (*“Lietuvos laisvės kovos įamžintojų sąjūdis”*), and since 2013 she belongs to the Society of the Lithuanian Archaeology.